

Položaj Varšavskog ugovora i Severnoatlantskog pakta u sadašnjim promenama u Evropi i u svetu

Dr RANKO PETKOVIĆ

Svako ozbiljnije razmatranje promena u savremenom svetu, s obzirom na talas reformi koji je zahvatio istočnu Evropu, mora uključiti i pitanje položaja vojnih blokova i mogućih pravaca promena u njihovom mestu i ulozi u globalnoj svetskoj političkoj strukturi.

U članku se ta problematika razmatra u okviru nekoliko pitanja:

(1) osnove na kojima su nastale vojno-političke grupacije radi shvatanja mogućih promena ovih koalicija u sklopu nastupajućih evropskih integracija, uključujući njihovo transformisanje, pa čak i potpuno raspuštanje;

(2) faktori koji će uticati na dalju sudbinu vojnih blokova u celini, a i pojedinačno, s obzirom na nestanak „hladnog rata” i čvrste ideološke podele društava, a na vojnom planu, apsolutnog pariteta vojne moći koji svaku strategiju pobeđe u tzv. velikom ratu, čini unapred iracionalnim sredstvom politike; i

(3) moguće posledice ubrzanog ujedinjavanja Nemačke na sudbinu vojnih blokova u okviru čega valja sagledati opasnost da ubrzanje procesa ujedinjavanja Nemačke ne zaustavi ili barem ne uspori procese dezintegracije vojnih blokova, i to prvenstveno sa stanovišta debalansa vojne moći samo na štetu Varšavskog ugovora.

Promišljanje nastalih i mogućih promena u Evropi i njihovih implikacija na dalji razvoj odnosa u međunarodnoj zajednici ne bi bilo potpuno ako se u taj kompleks pitanja i problema ne bi uključila i sudbina dve najmoćnije vojno-političke koalicije savremenog sveta. Ovo iz više razloga, a osobito ovih: (1) obe koalicije izražavaju onu protivurečenost koja je bitno određivala stanje odnosa u međunarodnoj zajednici, a to je ideološka protivurečnost i na njoj izvedena podela sveta na Istok i Zapad; (2) na čelu koalicija se nalaze dve supersile koje zauzimaju centralno mesto u strukturi savremene političke moći i odlučujuće utiču na odnose na globalnom svetskom planu; (3) jednom nastali vojni blokovi, kao svojevrsna metafora oštro podeljenog sveta, posebno Evrope, davali su snažan impuls „hladnom ratu” i trci u naoružavanju, i (4) kao bitan

indikator političke slike posleratne Evrope, vojni blokovi moraju na sebe da prime udare i uticaje promena, ali i sa mogućnošću ispoljavanja sopstvenog bitnog uticaja na tokove i intenzitet tih promena u savremenoj i budućoj Evropi, razume se, prvenstveno kao njihov limitirajući faktor.

Rečju, svako ozbiljnije razmatranje pitanja – kuda ide savremeni svet, s obzirom na promene koje su zahvatile Istočnu Evropu (a što je predmet razmatranja tematskog bloka ovog broja „Vojnog dela”), mora uključiti i pitanje položaja vojnih blokova i mogućih pravaca promena u njihovom mestu i ulozi u globalnoj svetskoj političkoj strukturi i verovatne pravce promena koje će u tom pogledu nastupiti, kada je reč o ove dve velike vojno-političke koalicije. To je i bio motiv kojim smo se rukovali prilikom izbora ovog problema za razmatranje u okviru tematskog bloka časopisa, koji se odnosi na promene u istočnoevropskim zemljama i njihove moguće političke i vojne implikacije. No, ni ova pitanja nije moguće razmatrati van konteksta najavljenih i već nastalih promena u kompleksu koji se zove „ujedinjenje Nemačke”. Nastanak ujedinjene Nemačke, kao novog centra ekonomske, političke, pa i vojne moći, može višestruko uticati na oblikovanje buduće Evrope, čak i do mere da naruši sliku ujedinjene Evrope 1992. izložene u vizijama lidera zemalja članica Evropske ekonomske zajednice. Bez obzira kakve političke, ideološke i druge valere davali ujedinjenoj Nemačkoj, kada je reč o njenom uticaju na tokove i procese na evropskom kontinentu, valja uočiti nepobitnu činjenicu da su događaji u vezi s procesom ujedinjenja dve Nemačke države, kao dve istaknute članice vojnih blokova, potpuno izmakli kontroli. Naime, izborna pobeda konzervativnog bloka za ujedinjenu Nemačku u Nemačkoj Demokratskoj Republici nije bila toliko iznenađenje po ishodu koliko je takav ishod urgentno na dnevni red postavio mnoga konkretna pitanja oko procesa ujedinjenja, tako da je to iznenadilo i najveće optimiste. Nadalje, očekivalo se da će proces ujedinjenja ići ravnomerno i paralelno sa procesom ujedinjenja „Evropa 92”. i kao njen sastavni deo, a ispostavilo se da je ujedinjavanje Nemačke – po brzini i sveobuhvatnosti procesa – znatno prestiglo proces ujedinjavanja Evrope. Mnogi se opravdano, i ne bez zabrinutosti, pitaju šta to znači za integracione evropske procese i za sistem evropske bezbedno-

sti na principima KEBS-a, kao i na principima ostvarenog partiteta moći na relaciji supersila i vojno-političkih grupacija, što je dugo posle drugog svetskog rata i u uslovima intenzivnog „hladnog rata” predstavljalo izvestan „kišobran” mira.

Kada se promene u istočnoevropskim zemljama posmatraju u ovom kontekstu, tada bi metodički bilo opravdano da naslovljenu temu razmotrimo u okviru ova tri pitanja:

(1) osnove na kojima su nastale vojno-političke grupacije Severnoatlantskog pakta i Varšavskog ugovora i njihova dosadašnja uloga, kako bismo zahvatili promene u relevantnim činionicima koje su dovele do pojave blokova i, u njihovim radikalnim i evolutivnim promenama, sagledali mogućnost promenjene uloge ovih koalicija u sklopu nastupajućih evropskih integracija, uključujući njihovo transformisanje, pa čak i potpuno raspuštanje;

(2) faktori koji će uticati na dalju sudbinu vojnih blokova u celini i, pojedinačno uzevši, svaku od te dve vojne i političke koalicije. Nema sumnje da je ključni momenat na političkom planu, koji ovde valja analizirati, nestanak „hladnog rata” i čvrste ideološke podele sa neophodnih konvergiranjem zapadnoevropskih i istočnoevropskih društava, a na vojnom planu – to je gotovo apsolutan paritet vojne moći, koji svaku strategiju pobede u tzv. velikom ratu čini unapred iracionalnim sredstvom politike. Obe ove činjenice – i na političkom i na vojnom planu – u značajnoj meri defunkcionalizuju blokove kao naddržavne i nadnacionalne vojno-političke koalicije, koje su prvenstveno uspostavljene za vođenje tzv. velikog rata u Evropi;

(3) moguće posledice ubrzanog procesa ujedinjavanja Nemačke na sudbinu Varšavskog ugovora i NATO-a. U okviru ovog pitanja, pored već rečenog, valjalo bi sagledati opasnost da ubrzanje procesa ujedinjavanja Nemačke ne zaustavi, ili barem ne uspori, procese dezintegracije Varšavskog ugovora i NATO-a sa svim negativnim implikacijama toga stanja na dalju demokratizaciju u istočnoevropskim zemljama i posebno u SSSR-u. Ovo prvenstveno sa stanovišta debalansa vojne moći samo na štetu članica Varšavskog ugovora, pre svega onih članica koje imaju loše istorijsko iskustvo. Kada je reč o ugrožavanju njihove nezavisnosti od strane Nemačke, ovde se misli pre svega na Poljsku i na garantovanje nepovredivosti njenih zapadnih državnih granica.

U okviru ovih nekoliko pitanja i hipotetičkih tvrdnji razmotriće se daljnja sudbina vojnih blokova i moguće pozitivne i negativne implikacije promena u njihovom mestu i ulozi u strukturi političke i vojne moći u Evropi.

OSNOVE NASTAJANJA I VOJNO-POLITIČKA ULOGA VOJNIH BLOKOVA

Iako su vojno-politički savezi velikih sila, stvoreni u doba „hladnog rata“, mogli da imaju uzor u vojnim paktovima i alijansama različite vrste koji su nastajali i nestajali sa istorijske scene u ranijim razdobljima svetske istorije, oni su imali i niz specifičnih odlika koje daju za pravo da se kaže da predstavljaju gotovo nov fenomen u istoriji vojnih koalicija. Pre svega, reč je o tome da su vojno-politički savezi Istoka i Zapada nastajali kao personifikacija dvaju antagonističkih modela društveno-ekonomskog razvoja, i oformljeni kao monolitne ideološke celine. Sem toga, vojno-politički savezi Istoka i Zapada su koncentrisali u svojim rukama takvu moć, posebno kada je reč o nuklearnom oružju, da su faktički bili u stanju ne samo da unište jedan drugog, već i celokupnu ljudsku civilizaciju. Ni za jedno ni za drugo obeležje vojno-političkih saveza, nastalih u doba „hladnog rata“, ne može se naći presedan u paktovima i alijansama iz ranijih istorijskih epoha.

Ne upuštajući se, u ovom kontekstu, u istraživanje uzroka i redosleda poteza koji su doveli do izbijanja „hladnog rata“, dovoljno je konstatovati da su ideološke razlike i različiti politički interesi velikih sila, nagovešteni i opredmećeni u odlukama donetim u Jalti i Potsdamu¹, a naročito vidljivi u njihovim neskrivenim aspiracijama da uspostave što šire sfere interesa, predstavljali stvarni mehanizam izbijanja i razgaranja „hladnog rata“, kao svojevrsnog surogata za rat koji bi podrazumevao upotrebu oružanih snaga. U svakom slučaju, karakteristično je da su „krivicu“ za zaoštavanje situacije u međunarodnim odnosima i izbijanje opasnosti od novog rata

¹ Odlukama Potsdamske konferencije 1945. godine Nemačka je podeljena na dve – Istočnu i Zapadnu Nemačku u kojima su instalirani društveni sistemi primereni sistemima okupacionih sila. Time su jasno ocrtane buduće interesne sfere i stroga ideološka podela, na čemu će se zasnovati i kasnija blokovska podela, kao svojevrsna institucionalizacija te ideološke podele, i definisati interesne sfere velikih sila, pobednica u drugom svetskom ratu.

velike sile prebacivale jedna na drugu, a svoje ofanzivne političke i vojne postupke obavezno prikazivale kao deo vlastitih odbrambenih priprema i doprinos jačanju međunarodne bezbednosti.

Severnoatlantski pakt (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO) uspostavljen je 1949. godine na inicijativu Sjedinjenih Američkih Država, kao predvodničke ideološke, političke, ekonomske i vojne sile Zapada. Da bi njegovo osnivanje bilo u skladu sa odredbama Povelje Ujedinjenih nacija, preduzete su formalne mere da se prikaže kao regionalni sporazum, čije formiranje nije u suprotnosti sa principima i ciljevima sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija, iako je njegov „regionalni karakter” dovodila u sumnju okolnost da su se u njegovom članstvu, pored pretežnog dela evropskih zemalja (Savezna Republika Nemačka, Francuska, Velika Britanija, Italija, Belgija, Holandija, Luksemburg, Norveška, Turska, Grčka, a kasnije Španija i Portugal), našle i dve američke zemlje – Sjedinjene Američke Države i Kanada. Ključnu odbranu formiranja NATO-a predstavlja klauzula da će u slučaju napada na jednu zemlju – članicu reagovati sve zemlje članice. Na osnovu odredaba pakta uspostavljena je odgovarajuća vojna struktura, u čijim su organima i telima zastupljeni predstavnici svih zemalja, ali sa dominantnom pozicijom SAD, kao najmoćnijom silom. Američke trupe i vojne baze raspoređene su na teritorijama zemalja – članica pakta, u zavisnosti od vojnostrateških konsideracija, posebno u SR Nemačkoj. U vreme generala De Gola Francuska je izašla iz vojnih struktura NATO-a i počela da razvija vlastitu odbrambenu silu, uključujući i nuklearno oružje. Kasnije, u različitom, ali i sličnom političkom kontekstu, postavljeno je pitanje prisustva američkih trupa i vojnih baza na teritoriji Grčke i Španije, ali je do danas ostalo otvoreno.

Varšavski ugovor (VU), vojno-politički savez istočnih zemalja, uspostavljen je 1955. godine. Sama okolnost da je nastao šest godina posle formiranja NATO-a poslužila je njegovim osnivačima da ga predstave kao odbrambeni savez, iako je između zemalja koje su ušle u njegov sastav i pre toga postojala uska vojna saradnja na bazi bilateralnih ugovora i prisustva sovjetskih trupa u većini tih zemalja, posebno u Nemačkoj, Demokratskoj Republici, Poljskoj i Mađarskoj. Varašavski ugovor je sa više geopolitičke logike uklopljen u

regionalne sporazume predviđene Poveljom Ujedinjenih nacija, jer su u njegovom članstvu zemlje iz istog regiona – SSSR, Nemačka DR, Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska i Albanija. Šezdesetih godina, u vreme razilaženja SSSR-a i Kine, Albanija je izašla iz sastava Varšavskog ugovora. Oružane snage Varšavskog ugovora učestovale su u rušenju Dubčeka u Čehoslovačkoj 1968. godine. U toj akciji jedino nisu učestvovala oružane snage Rumunije, koja je nastojala da istakne attribute autonomnosti u svojoj spoljnoj politici, pa i u odnosu na Varšavski ugovor.

Uloga NATO-a i Varšavskog ugovora u doba „hladnog rata” ne može se svesti na tezu blokovskih teoretičara da su ovi vojni blokovi predstavljali mehanizam i garantiju očuvanja svetskog mira, posebno na evropskom tlu. Ali, isto tako, uloga NATO-a i Varšavskog ugovora ne može se ocenjivati ni kroz prizmu onih koji su tvrdili da su ovi vojni blokovi glavni nosioci ugrožavanja svetskog mira i bezbednosti. Reč je, u stvari, o dijalektičkoj kontroverzi koja ne dozvoljava da se istina o ulozi NATO-a i Varšavskog ugovora svede samo na jednu od dve navedene ekskluzivne teze.

S jedne strane, sasvim je sigurno da je postojanje vojno-političkih blokova, naoružanih nuklearnim oružjem, onemogućavalo i jednome i drugome da otpočnu vojni sukob, jer bi njegov ishod doveo do sveopšte nuklearne katastrofe. Zbog toga se ni NATO ni Varšavski ugovor u toku „hladnog rata” nisu usudili da ugroze ili naruše teritorijalni integritet bilo koje zemlje koja je bila pokrivena njihovim ugovornim odredbama ili, bolje rečeno, njihovim „nuklearnim kišobranom”. Sa te tačke gledišta, može se reći da su NATO i Varšavski ugovor, zahvaljujući nuklearnom paritetu, sprečili da „hladni rat” preraste u pravi rat.

Ali, s druge strane, izvesno je da je otpočinjanje hladnog rata i, posebno, stvaranje vojnih blokova neprekidno uvećavalo opasnost od novog svetskog rata, odnosno od sveuništavajuće nuklearne katastrofe. Naoružavanje zemalja NATO-a i Varšavskog ugovora konvencionalnim i nuklearnim oružjima pretvorilo je evropski prostor u vojni mostobran supersila. U kojoj meri su NATO i Varšavski ugovor bili nosioci i simbol ratne opasnosti u svetu i u Evropi najbolje svedoči okolnost da je otpočinjanje procesa razoružavanja i slabljenja blokovske konfrontacije, pa time i umanjivanje uloge NATO-a i Varšav-

skog ugovora, u velikoj meri doprinelo stvaranju pretpostavki za jačanje mira i bezbednosti u svetu, i posebno, u Evropi.

Kada se sa ove istorijske distance sagledava vojno-politička uloga blokova, valjalo bi, uz sav oprez i rizik da to jednostavno i reducirano iskažemo, istaći da je njihova uloga bila kontroverzna. Prva činjenica, koju treba imati na umu kada se ocenjuje uloga blokova, jeste ta da su oni, bez sumnje, samim svojim postojanjem, generirali krizu koja je otpočela u krilu „hladnog rata” i nastavila se sve do pojave ovog drugog detanta koji se u publicističkom žargonu zove i „neodetant”, upravo da bi se istakla njegova razlika sa detantom sredinom sedamdesetih godina. Uz postojanje blokovske podeljenosti na ideološkoj osnovi, jedini model ponašanja jeste konfrontacija koja je poprimila različite obime, sadržaje i intenzitet, ali je bila stalno prisutna u odnosima blokova i u odnosima između članica blokova. Na odnose konfrontacije nadovezivale su se i sve negativne implikacije blokovske podele na sve sadržaje života međunarodne zajednice, naročito evropskog prostora.

Druga činjenica, koju valja imati na umu kada se sumira uloga vojnih blokova, jeste snažna brana globalnom nuklearnom ratu, iz kojeg ne bi bilo ni pobednika ni poraženih. Paradoksalno je, ali istinito, da su blokovi uložili ogromna finansijska i druga sredstva u proizvodnju najsavršenije tehnologije za ubijanje i razaranje, da bi stigli do nivoa gotovo apsolutnog oružja protiv kojeg nema efikasne odbrane. Budući da su obe strane na približno istom nivou naoružanosti, postignut je paritet vojne moći koji svakoj strani garantuje efikasan uzvratni udar, bez obzira na silinu protivničkog prvog udara. Dakle, paritet vojne moći je svakoj supersili i bloku omogućavao višestruko uništavanje suprotne strane, čime je nuklearni rat postao iracionalan i što je svakako delovalo kao snažan faktor takvog rata.

FAKTORI KOJI ĆE UTICATI NA DALJU SUDBINU VOJNIH BLOKOVA

S obzirom na to da su se NATO i Varšavski ugovor pojavili kao izraz i instrument ideoloških, političkih i vojnih sukoba u doba „hladnog rata”, s pravom se postavlja pitanje

da li će okončanjem „hladnog rata” i oni sići sa istorijske scene? Za sada se na to pitanje još ne može definitivno odgovoriti, ali se mogu navesti faktori koji će, u većoj ili manjoj meri, uticati na sudbinu vojno-političkih saveza velikih sila.

1) Obustavljanje „hladnog rata”, institucionalizovanje dijaloga supersila radi razoružavanja i rešavanja spornih pitanja mirnim putem svakako će uticati na smanjivanje značaja i uloge vojno-političkih saveza, kao instrumenata „hladnog rata” i blokovske konfrontacije.

2) Sve više uzima maha proces osamostaljivanja evropskih zemalja u odnosu na supersile. U osnovi tog procesa su razlike u interesima evropskih zemalja i supersila, ne samo u ekonomskoj i političkoj sferi, već sve više i u oblasti bezbednosti. Kada je reč o Zapadnoj Evropi, specifični interesi zemalja tog područja sve više dolaze do izražaja u procesu evropske integracije, koji će uskoro dovesti do toga da Evropska zajednica postane jedan od najznačajnijih ekonomskih, pa i političkih faktora u svetu. Kada je reč o zemljama Istočne Evrope, zbivanja u zemljama dojučerašnje tzv. socijalističke zajednice pokazuju da se one više objektivno ne mogu posmatrati ni kao satelit, pa niti kao mehanički sastavni deo istočnog bloka. Iako su oba procesa, i onaj integracioni u Zapadnoj Evropi i ovaj reformistički u Istočnoj Evropi, još u toku, njihove konsekvence su sasvim izvesne, a naročito sledeća: da je prošlo vreme kada su evropske zemlje svoj interes i identitet tražile i nalazile u NATO-u i Varšavskom ugovoru.

3) Iako koncept tzv. zajedničkog evropskog doma, koji je predložio Gorbačov, još predstavlja svojevrstu političku enigmu, jer nije ni detaljnije razrađen niti prihvaćen, mnogi su skloni da ga posmatraju kao dugoročan cilj. S jedne strane, koncept zajedničkog evropskog doma nadovezuje se na De Golovu političku metaforu Evrope od Atlantika do Urala, koja je u vreme „hladnog rata” stavljala do znanja, naročito Zapadu, da se SSSR ne može isključiti iz porodice evropskih nacija. S druge strane, koncept zajedničkog evropskog doma, sam po sebi, podrazumeva Evropu bez blokovskih i drugih podela. I u jednom i u drugom smislu koncept zajedničkog evropskog doma podrazumeva Evropu bez prisustva suprotstavljenih vojnih blokova.

Iako su zemlje izvan blokova osuđivale vojno-političke saveze kao nosioce i instrumente blokovske podele i konfrontacije, postojale su razlike u pristupu NATO-u i Varšavskom ugovoru ne samo u zavisnosti od ideoloških pogleda i političkih interesa, već i sa stanovišta istorijske faktografije i političke verifikacije njihovog delovanja.

U skladu s tim, bilo je nedvojbeno da je stvaranje NATO-a predstavljalo konkretan izazov „drugoj strani” da i sama pride stvaranju svog vojno-političkog sistema. Takav sled uzroka i posledica ili, bolje rečeno, redosled događaja, ne mora da ima presudan značaj za ocenjivanje uloge i dejstava NATO-a i Varšavskog ugovora, ali ne može biti ni zanemaren u analizi nastajanja i širenja dijapazona „hladnog rata”.

Isto tako, naročito u zemljama tzv. trećeg sveta, uprkos distanciranju od vojno-političkih saveza, pa i osudi njihove aktivnosti i odgovornosti u razvijanju trke u naoružavanju, širenju sfera uticaja i vođenju politike sa pozicija sile, mogao se uočiti diferencirani pristup NATO-u i Varšavskom ugovoru. U osnovi tog diferenciranog pristupa nisu bili ideološki afiniteti, mada njihovo prisustvo ne bi trebalo zanemariti, zbog toga što je znatan broj zemalja tzv. trećeg sveta bio inspirisan širokim spektrom ideja preuzetih iz doktrine socijalizma u svom unutrašnjem razvoju. Osnovna razlika u pristupu NATO-u i Varšavskom ugovoru proisticala je iz okolnosti da su se među vodećim članicama NATO-a nalazile bivše kolonijalne sile, koje su, *ipso facto*, učinile da ovaj vojno-politički savez bude angažovan ili korišćen protiv nacionalnooslobodilačkih pokreta u zemljama tzv. trećeg sveta. S druge strane, ne samo zbog doktrinarnog shvatanja da je antikolonijalna revolucija sastavni deo ili saveznik socijalističke revolucije, već i zbog toga što je rušenje kolonijalnih imperija podrivalo temelje zapadnog sveta i utiralo puteve širenju vlastite sfere interesa, članice Varšavskog ugovora su pružale manju ili veću podršku nacionalnooslobodilačkim pokretima u zemljama tzv. trećeg sveta.

Ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da su se članice NATO-a, kao pripadnice razvijenog dela sveta, u najvećoj meri poistovećivale sa tzv. Severom, sa kojim su zemlje tzv. Juga bile u permanentnoj konfrontaciji, braneći svoje interese i principe ravnopravnosti i nediskriminacije u svetskoj privredi

i međunarodnim ekonomskim odnosima. Iako su i zemlje Varšavskog ugovora u velikoj meri pripadale geografskom ambijentu razvijenog Severa, njihov nivo razvoja, kao i položaj u svetskoj privredi, približavao ih je problemima i interesima zemalja u razvoju.

Cinjenica je, od ne malog značaja, da su članice NATO-a u hronici političkih zbivanja nakon drugog svetskog rata bile involvirane u događaje u kojima su se zemlje tzv. trećeg sveta, po pravilu, nalazile „s druge strane barikada”. Kao najmarkantniji slučajevi mogli bi biti pomenuti događaji u Vijetnamu i Indokini, na Bliskom istoku, na jugu Afrike, u Centralnoj Americi i Karibima. Iako se i zemljama Varšavskog ugovora mogu staviti na dušu slučajevi u kojima su postupale na sličan način, kao u Avganistanu, ipak su oni sporadični u odnosu na skoro globalno i kontinuirano sukobljavanje zemalja tzv. trećeg sveta sa članicama NATO-a.

Iscrpna „dokumentacija” o takvom asimetričnom ponašanju i delovanju NATO-a i Varšavskog ugovora u posleratnim međunarodnim odnosima može se naći u zvaničnim materijalima sa skupova nesvrstanih zemalja, kao i u rezolucijama i drugim dokumentima Organizacije ujedinjenih nacija.

Nova asimetrija, ali sada u političkoj ulozi i vojnoj moći u odnosima NATO-a i Varšavskog ugovora, nastupila je nakon sloma istočne sfere interesa u Istočnoj Evropi.

Iako se moglo očekivati da će zatvaranje dosijea „hladnog rata”, kao i proces razoružavanja, dovesti do toga da i NATO i Varšavski ugovor odu u muzej starina, razvoj događaja u Evropi i u svetu pokazuje da NATO i Varšavski ugovor neće podeliti istu sudbinu.

Kada je reč o Varšavskom ugovoru, njegova sudbina je faktički bila rešena onoga časa kada su uzeli maha procesi u zemljama Istočne Evrope, koji su doveli do rušenja režima koji su bili personifikacija njihove vezanosti za Sovjetski Savez. Uvođenjem višepartijskog sistema, na političku scenu su izašle političke i društvene snage koje su rešene da svoje zemlje uključe u evropske institucije i integracije koje se nalaze pod pokroviteljstvom Zapadne alijanse. Vreme koje su provele u tzv. socijalističkoj zajednici i u savezničkim odnosima sa Sovjetskim Savezom, zemlje Istočne Evrope smatraju danas „zatočeništvom” koje bi što pre htele da zaborave. Na osnovu

toga, pouzdano se može reći da gotovo sve one smatraju Varšavski ugovor prevaziđenim okvirom vojno-političkih veza sa Sovjetskim Savezom i, još više od toga, instrumentom koji ih je držao u sferi interesa Sovjetskog Saveza i podređenosti njegovim interesima. Činjenica da ove zemlje još zvanično ne traže ukidanje Varšavskog ugovora ili pojedinačno istupanje iz njega može se tumačiti sledećim okolnostima:

(a) bez obzira na to što promene i procesi u zemljama Istočne Evrope ne teku ravnomerno niti jednosmerno, ipak ni u jednoj od njih još nije došlo do takve konsolidacije unutrašnjih prilika da bi na dnevni red moglo doći pitanje formalnopravnog menjanja međunarodnog položaja i orijentacije;

(b) svesne činjenice da su promene u njihovim zemljama bile, u prvom redu, omogućene uvođenjem perestrojke u Sovjetskom Savezu, ukidanjem teorije tzv. ograničenog suvereniteta, političke i društvene snage koje preuzimaju kormilo vlasti u zemljama Istočne Evrope ne žele da prebrzim insistiranjem na ukidanju Varšavskog ugovora ili svom izlasku iz njega otežavaju položaj Mihailu Gorbačovu i pruže dodatne argumente protivnicima perestrojke u Sovjetskom Savezu;

(c) može se pretpostaviti da ishitrene odluke u odnosu na članstvo u Varšavskom ugovoru u vreme sadašnjih previranja ne bi bile u interesu ni SAD ni nekih drugih zapadnih zemalja, s obzirom na potrebu postepenog prevazilaženja debalansa do kojeg je došlo u odnosima snaga dojučerašnjeg Istoka i Zapada;

(d) u svakom slučaju, brojne okolnosti čine da Varšavski ugovor više nije u operativnom stanju, odnosno da se nalazi u stanju faktičke političke, pa i vojne paralize, zbog čega pitanje njegovog formalnopravnog ukidanja ili transformisanja nema veći suštinski značaj.

U tom kontekstu se može gledati na zahteve novih vladajućih političkih snaga u Mađarskoj i Čehoslovačkoj za što brže povlačenje sovjetskih trupa sa njihovih teritorija, ne čekajući rezultate razgovora koji se o tome vode u međublokovskim okvirima u Beču. Isto tako, simptomatična je izjava ministra inostranih poslova Mađarske Đule Horna da bi njegova zemlja htela da pristupi NATO-u. Bez obzira na to

što se ne zna da li će se otvarati vrata NATO-a za prijem novih članova, ova izjava svedoči o tome da zemlje istočne Evrope već traže nove opcije za svoju međunarodnu ulogu i orijentaciju.

Kada je reč o promenama u faktorima koji su doveli do formiranja vojnih blokova kao naddržavnih i nadnacionalnih vojnih koalicija, valja imati u vidu više činjenica koje će, bez sumnje, dovesti do promene mesta i uloge ovih koalicija u kompleksu evropske zajednice naroda i u kompleksu evropske bezbednosti.

Prva činjenica je prevladavanje ideološke barijere koja je dugo bila nepremostiva prepreka unutarevropskih odnosa na relaciji Istok – Zapad. Ne radi se, razume se, o potpunom nestanku svake ideološke protivurečnosti već o tome da ta protivurečnost više nema ulogu državnog razloga za ograničavanje ili pak eliminisanje međudržavne i međunarodne saradnje, niti je kriterijum za strogu međudržavnu podelu i svrstavanje u suprotstavljene vojno-političke saveze. Ta činjenica svakako ne ide u prilog daljnjeg opstanka blokova na istorijskoj i političkoj sceni, iako u tom procesu dezintegracija i transformacija blokova obe koalicije neće prelaziti istovetan put niti će imati istovetne posledice, ne barem jednakom brzinom.

Druga činjenica, koju valja imati u vidu kada je reč o promenama u činionicima koji će neminovno postaviti na dnevni red položaj i funkciju blokova u sistem evropske, pa i svetske bezbednosti, jesu promene u kompleksu vojnog faktora i mala ili gotovo nikakva verovatnoća izbijanja svetskog ili regionalnog rata u Evropi, u kojem bi glavni suparnici bili vojni blokovi, odnosno supersile sa svim svojim neograničenim vojnim potencijalima. Budući da su blokovi formirani kao koalicije za vođenje globalnog sukoba, uspostavljeni paritet vojne moći i, u vezi s tim, nemogućnost vođenja pobedonosnog nuklearnog rata blokove defunkcionalizuje u toj meri da je njihov dalji opstanak u sadašnjoj formi i funkciji samo pitanje vremena i političke taktike. I ovde važi ranije izneti stav da oba bloka neće proći istovetno kada je reč o njihovom vojnom demontiranju i eventualnom sporazumnom ukidanju.

Treća činjenica koju valja sagledati u kontekstu procesa i promena koje ne idu u prilog daljnjem opstanku vojnih blokova jesu svakovrsne i perspektivne evropske integracije

na ekonomskom, tehnološkom, informacijsko-globalnom i regionalnom planu – institucionalno i neinstitucionalno. Te integracije koje će, ako se ne dogodi nešto što se sada ne može predvideti, stalno jačati i po obimu i po sadržaju, i doprinosiće jačanju opšteg poverenja među narodima i državama, pa će strogo zatvaranje u rigidne vojne i političke koalicije biti prevladano kao anahronizam „hladnog rata”. Razume se, ne treba očekivati širom otvorena vrata evropskih integracija za sve, bez izuzetaka i bez ustupaka. Svaka zajednica, pa u tom smislu i buduće evropske integracije, nametaće neke uslove koje će svi koji žele da u njih uđu morati da ispune. No, bez obzira na sve vrste ograničenja, sve je manje uslova i činilaca koji opravdavaju postojanje blokova kao vojno-političkih saveza. A kuda će oni krenuti, zavisiće od mnogo čega, prvenstveno od pravaca i smerova promena koje su Evropu već zahvatile.

MOGUĆE POSLEDICE UJEDINJENJA NEMAČKE NA SUDBINU VARŠAVSKOG UGOVORA I NATO

Iako izgleda da je sudbina Varšavskog ugovora konačno rešena, poslednju reč o tome ne bi trebalo davati pre nego što se uzmu u obzir neka pitanja koja može da proizvede ujedinjenje dveju nemačkih država.

Otvaranje pitanja ujedinjenja dveju nemačkih država iznenadilo je čitav svet, a posebno evropske zemlje, stavljajući ih pred svršen čin. Kao što se zna, podela Nemačke je bila rezultat drugog svetskog rata, a definitivne obrise je dobila u toku „hladnog rata”. Podela Nemačke je inkorporirana u evropski i svetski poredak kao garancija da iz nemačkog prostora neće zapretiti nova agresija. Iako je malo ko verovao da je njena podela izvršena „za sva vremena”, ipak se smatralo da su mogućnosti za ponovno ujedinjenje Nemačke u dogledno vreme gotovo neostvarive. U skladu s tim, sedamdesetih godina, kao rezultat tzv. istočne politike Vilija Branta, a pod pokroviteljstvom supersila, došlo je do potpisivanja Završnog akta iz Helsinkija, koji je konsakrirao postojanje dveju suverenih nemačkih država i ingerencije četiri velike sile u zapadnom Berlinu. Dve nemačke države su primljene u Ujedinje-

ne nacije, kao zasebni međunarodnopravni subjekti. U celom tom političkom kontekstu naročiti značaj je dobio princip nepovredivosti postojećih granica u evropskom prostoru, kao jedan od ugaonih kamenova Završnog akta iz Helsinkija i procesa Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

Otvaranje procesa ujedinjenja dveju nemačkih država nije dovelo do anuliranja principa nepovredivosti evropskih granica, jer se odvija u skladu sa pravom naroda na samoopredeljenje, a ne putem primene sile, ali je stavilo na dnevni red ne samo mogućnost menjanja granica u Evropi, već i menjanja celokupne ravnoteže snaga u evropskom, pa i svetskom prostoru. Ovi i drugi problemi koje pokreće proces ujedinjenja dveju nemačkih država imaju odraza i na sudbinu i budućnost Varšavskog ugovora i NATO-a.

Umesto predviđenog, ali verovatno ipak istorijski nezauzastavljivog procesa „odumiranja” vojno-političkih saveza velikih sila, sada se počinje o njima razmišljati u novom političkom i vojnostrateškom kontekstu.

Kada je reč o Varšavskom ugovoru, moglo bi se dogoditi da jedna od njegovih članica, Poljska, pokuša da u njegovom vojnom potencijalu, pre svega nuklearnom, nađe protivtežu bojaznima koje proističu iz ujedinjenja dveju nemačkih država. Reč je, pre svega, o tome da Poljska s pravom strepi od toga da bi moćna ujedinjena Nemačka mogla postaviti pitanje revizije granica na Odri i Nisi i da ona sama, bez moćnih saveznika, ne bi bila u stanju da brani i odbrani svoj teritorijalni integritet. Jedinu dosadašnju garantiju da se to neće dogoditi predstavljao je Varšavski ugovor. Sada Poljska nastoji da učešćem u proceduri ujedinjenja Nemačke sama zastupa i brani svoje interese, polažući nadu u političke i pravne garantije koje u sklopu mirovnog ugovora i u koordinatama KEBS-a treba da dobije od buduće ujedinjene Nemačke, ali su istorijska iskustva sa garantijama takve vrste onespokojavajuća. Bez obzira na to kako će se pitanja garantije granice Poljske rešiti u procesu ujedinjenja Nemačke, zanimljivo je ukazati na tu dijalektičku promenu situacije koja je dovela do toga da Poljska, koja je kao i druge zemlje istočne Evrope gledala na Varšavski ugovor kao na instrument dominirajuće uloge SSSR-a i sprovođenja tzv. doktrine ograničenog suvereniteta, sada u njemu može da vidi garantiju za očuvanje svojih vitalnih nacionalnih interesa!

Još su veće implikacije ujedinjenja dvaju nemačkih država na karakter i sudbinu NATO-a. Pre postavljanja na dnevni red pitanja nemačkog ujedinjenja dominiralo je stanovište da će se budućnost NATO-a kretati od premeštanja težišta sa vojnih na političke aktivnosti do neizbežnog silaska sa istorijske scene. Sada se iza takvih predviđanja stavlja znak pitanja.

Prvo, zbog toga što vodeći političari SR Nemačke, pa i drugih zapadnih zemalja, smatraju da bi proces ujedinjenja Nemačke trebalo izvršiti u okvirima NATO-a. Prema jednom gledištu, pripajanje Nemačke Demokratske Republike znatno moćnijoj Saveznoj Republici Nemačkoj, kao članici NATO-a, u trenutku faktičkog demontiranja političke i vojne strukture Varšavskog ugovora, neminovno će dovesti do toga da ujedinjena Nemačka zadrži puni kontinuitet u članstvu NATO-a. Prema drugom gledištu, Savezna Republika Nemačka bi ostala u NATO-u dok bi Nemačka Demokratska Republika izašla iz Varšavskog ugovora, s tim što se postojeća vojna struktura NATO-a sa teritorije SR Nemačke ne bi „širila” na teritoriju Nemačke Demokratske Republike. U oba ova slučaja se računa sa postojanjem NATO-a i jačanjem njegovih ingerencija.

Drugo, zbog toga što je ujedinjenje dveju nemačkih država onespokojilo i neke od najbližih saveznika SR Nemačke iz redova NATO-a, nekadašnjih gotovo tradicionalnih neprijatelja Nemačke, kao što su Francuska i Velika Britanija, a u određenoj meri i SAD. Kada su stvarale NATO, ove tri velike zapadne sile videle su u njemu prvenstveno ili isključivo instrument za suzbijanje uticaja SSSR-a i istočnog bloka, dok sada, sasvim nenadano, počinju razmišljati o tome da mehanizam NATO-a iskoriste za obuzdavanje ujedinjene Nemačke, koja može da ugrozi njihove vlastite interese. Postajemo, izgleda, svedoci paradoksalnih situacija da će NATO biti manje okrenut prema objektivno oslabljenom Sovjetskom Savezu, a sve više prema objektivno ojačaloj Nemačkoj. O tome svedoči eventualni, a već najavljeni, povratak Francuske u vojnu strukturu NATO-a.

Kada bi se moglo pouzdano verovati u to da bi postojeća i prilagođena struktura NATO-a mogla predstavljati realan okvir za predupređivanje i držanje pod kontrolom opasnosti koje mogu da proizađu iz ujedinjenja Nemačke, moglo bi se

očekivati, s obzirom na neočekivanu, ali ipak istorijski uslovljenu podudarnost interesa, da i Sovjetski Savez počne da podržava – NATO! Jer, ukoliko bi mehanizam NATO-a bio u stanju da amortizuje veliki debalans do koga će u Evropi i u svetu doći nakon ujedinjenja Nemačke, štiteći interese Francuske, Velike Britanije, pa i SAD, u tom slučaju bi njegovo postojanje i delovanje bilo u interesu Sovjetskog Saveza, pa razume se i u interesu mnogih drugih evropskih zemalja, a posebno onih koje su u dva svetska rata bile žrtve ekspanzije i agresije iz nemačkog prostora.

U Sovjetskom Savezu se, međutim, još gleda na NATO kao na instrument vojne moći Zapada, pa se zvanično predlaže uspostavljanje vojne neutralnosti ujedinjene Nemačke, što pretpostavlja izlazak SR Nemačke iz NATO-a. Da je primorana da plaća određenu cenu za nemačko ujedinjenje, SR Nemačka bi, možda, prihvatila da izađe iz NATO-a, kao vojno-političkog saveza koji je imao istorijsku ulogu u vreme „hladnog rata”. Ali, SR Nemačka ne mora da plaća bilo kakvu cenu za nemačko ujedinjenje, jer do njega dolazi na zahtev građana i legitimnih državnih organa Nemačke Demokratske Republike. Sa svoje strane, istorija pokazuje da nisu bili uspešni čak ni pokušaji vojne neutralizacije ili demilitarizacije manjih delova teritorije sila koje su bile poražene u vojnom sukobu. Teško bi se moglo verovati da bi moćna ujedinjena Nemačka mogla trpeti na duži rok bilo kakve obaveze, posebno u vojnoj sferi, koje bi smatrala nametnutim. S druge strane, neke od zemalja koja zaziru od mogućih posledica nemačkog ujedinjenja, naročito Francuska i Velika Britanija, a u određenoj meri i SAD, upravo smatraju da bi vojno neutralizovana Nemačka bila opasnija, budući da bi bila izvan NATO-a, nego kada bi ostala u okviru NATO-a, u kome bi mogla da bude držana pod kontrolom.

Sve to pokazuje da je nemačko ujedinjenje unelo više novih momenata u procese popuštanja međunarodne zategnutosti u kojima su se kao glavni akteri pojavljivale dve supersile. Sada Evropa i svet počinju sve više da uzimaju u obzir postojanje i delovanje ujedinjene Nemačke. U tom kontekstu se očituju i novi pristupi NATO-u i Varšavskom ugovoru, uprkos tome što pripadaju epohi „hladnog rata” i što više objektivno nisu pandan jedan drugome.

S obzirom na takvo stanje, moglo bi se očekivati da će porasti značaj sistema čija je faktička uloga na planu bezbednosti bila gotovo simbolična: Organizacije ujedinjenih nacija i Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

S U M M A R Y

SITUATION OF THE WARSAW AGREEMENT AND NORTH-ATLANTIC ALLIANCE ORGANIZATIONS IN THE FRAMEWORK OF PRESENT CHANGES IN EUROPE AND THE WORLD

In view of the wave of reforms flooding the Eastern Europe, each serious consideration and assessment of changes in the world today must include also the question of the situation of military blocs and of possible trends of change of their position and role in the global political structure of the world.

These issues are in this article reviewed and assessed within the frames of the following groups of questions:

(1) foundations upon which were created military-political groupings, for the purpose of comprehending of possible changes in these coalitions within the framework of the emerging European integrations, including their transformation, and even their total dissolution;

(2) factors which will influence the fate of military blocs, taken together or individually, in view of the discontinuation of the „cold war” and sharp ideological division of societies, on one hand, and on the other hand, in the military domain, taking into account the attained absolute parity of military power, which makes in advance each strategy aimed at winning the so called great war an irrational instrument of politics; and

(3) possible consequences of an accelerated unification of Germany on the fate of military blocs, in which framework should be seen the danger of this accelerated unification of Germany could stop or slow down the processes of disintegration of military blocs, and primarily with a view to an imbalance of military power in favour of the Atlantic Pact.

R É S U M É

LE PACTE DE VARSOVIE ET L'OTAN A LA LUMIERE DES CHANGEMENTS ACTUELS DANS L'EUROPE ET DANS LE MONDE

Tout traitement sérieux des changements du monde moderne notamment à la lumière de la vague de réformes qui déferle en Europe de l'Est, doit s'étendre aussi sur la question de la situation des blocs militaires et des axes possibles de leur évolution en ce qui concerne leur place et leur rôle dans la structure politique mondiale.

В этом статье, проблематика цитируемая является рассмотрена в рамках и под формой вопросов следующих:

(1) Базы на которых являются воздвигнуты военные-политические, с целью понимания возможных изменений этих коалиций в рамках будущих европейских интеграций, включая их преобразование, даже и их полное распускание;

(2) Факторы, которые будут оказывать влияние на дальнейшие судьбы военных блоков в целом, а также в отдельности, учитывая исчезновение „холодной войны“ и прочное идеологическое разделение обществ, а в военном плане – абсолютный паритет военной мощи, делающий любую стратегию победы в т. наз. большой войне, наперед иррациональным средством политики, и

(3) Возможные последствия ускоренного объединения Германии для судеб военных блоков, в рамках чего надо рассмотреть следующий вопрос: не грозит ли ускорение процесса объединения Германии остановкой, или хотя замедлением процесса дезинтеграции военных блоков, причем в первую очередь с точки зрения дисбаланса военной мощи только в ущерб Варшавского договора.

РЕЗЮМЕ

ПОЗИЦИЯ ВАРШАВСКОГО ДОГОВОРА И СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКОГО СОЮЗА В НЫНЕШНИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В ЕВРОПЕ И МИРЕ

Любое хотя сколько нибудь серьезное рассмотрение проблем в современном мире, учитывая волну реформ, охватившую Восточную Европу, должно включить и вопрос позиции военных блоков и возможных направлений изменений в их месте и роли в глобальной мировой политической структуре.

В статье эта проблематика рассматривается в рамках нескольких вопросов:

(1) основы, на которых создавались военно-политические группировки, с целью понимания возможных изменений этих коалиций в рамках будущих европейских интеграций, включая их преобразование, даже и их полное распускание;

(2) факторы, которые будут оказывать влияние на дальнейшие судьбы военных блоков в целом, а также в отдельности, учитывая исчезновение „холодной войны“ и прочное идеологическое разделение обществ, а в военном плане – абсолютный паритет военной мощи, делающий любую стратегию победы в т. наз. большой войне, наперед иррациональным средством политики, и

(3) возможные последствия ускоренного объединения Германии для судеб военных блоков, в рамках чего надо рассмотреть следующий вопрос: не грозит ли ускорение процесса объединения Германии остановкой, или хотя замедлением процесса дезинтеграции военных блоков, причем в первую очередь с точки зрения дисбаланса военной мощи только в ущерб Варшавского договора.